

M U Z E U L
J U D E T E A N
D E I S T O R I E
S I A R H E O L O G I E
M A R A M U R E S

MARMATIA

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI
ARHEOLOGIE MARAMUREȘ

MARMATIA

11

Baia Mare
2014

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Viorel RUSU, redactor șef
Dan POP, secretar de redacție
Marius ARDELEANU
Raul CARDOȘ
Bogdan BOBÎNĂ
Oana LEȘIU
Marius CÂMPEANU
Ioan BOTIȘ

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Academician Alexandru VULPE
Dr. Nona PALINCAȘ, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
Dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Dr. Ionuț Virgil COSTEA, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș- Bolyai”, Cluj-Napoca

MARMATIA – publicație periodică a Muzeului Județean de Istorie
și Arheologie Maramureș

Lucrările și corespondența vor fi trimise la adresa:

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș

Baia Mare, str. Monetăriei, nr.1-3

cod: 430406; jud. Maramureș

Telefon: 0040-262-211924; Fax:0040-262-211927

e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com

www.maramuresmuzeu.ro; muzeubaiamare.ro

Răspunderea pentru conținutul științific al lucrărilor și calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor

Tehnoredactarea: Tünde PÉCSI

Coperta: Emanuel LUCA

Pe coperta I: *Solidus de la Valentinianus I, transformat în medalion*

Editor: Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
© Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș 2014

ISSN - 1582-9979

CUPRINS - CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

ARHEOLOGIE

Bogdan BOBÎNĂ	Trei „topoare - vălătuc” (Walzenbeile) din colecția Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș / Three "round-butted stone axes" (Walzenbeile) from the collection of the Maramureș County Museum of History and Archaeology.	7
Victor SAVA	Descoperirile Bodrogkeresztúr de la Sânpetru German, județul Arad / The Bodrogkeresztúr Discoveries from Sânpetru German, Arad County.	17
Mihai SĂSĂRMAN	O nouă inscripție din vechea colecție a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș din Baia Mare / A new inscription from the old collection of Maramureș county Museum of History and Archaeology.	45
Raul CARDOȘ	Un medalion roman de aur din timpul împăratului Valentinianus I / A Roman gold medallion from the time of Valentinianus I.	51
Radu ZĂGREANU	Two new roman gemstone from Gherla / Două noi geme romane de la Gherla.	57
Andrea DEMJÉN Marius ARDELEANU	Săpături arheologice la biserica reformată din Tăuții Măgheraș (jud. Maramureș) / Archaeological Excavations at the Reformed Church in Tăuții Măgheraș, Maramureș District.	63
Radu-Alexandru DRAGOMAN Sorin OANȚĂ -MARGHITU	A Comment on the <i>Contemporary Archaeology Programme, Romania</i> / Comentarii privind programul de arheologie contemporană din România.	87
Radu-Alexandru DRAGOMAN Sorin OANȚĂ -MARGHITU	Manifest pentru o arheologie critică a capitalismului din România / Manifesto for a critical archaeology of capitalism in Romania.	93

ISTORIE

Lucia POP Viorel RUSU	Contribuții la istoria muzeului băimărean, 1898-2014 / Contributions to the history of the Baia Mare Museum, 1898-2014.	103
Ioan BOTIȘ	Forme de rezistență la încercările de colectivizare a agriculturii în Regiunea Baia Mare / Forms of resistance to collectivisation of agriculture in the Baia Mare region.	145

Săpături arheologice la biserica reformată din Tăuții Măgheruș (jud. Maramureș)

ANDREA DEMJÉN, MARIUS ARDELEANU

Cuvinte cheie: biserică, cimitir, înmormântări, Reformă, epoca premodernă.

Key words: church, cemetery, burials, Reformation, Pre-Modern Period.

Kulcsszavak: templom, temető, temetkezések, reformáció, kora újkor.

Tăuții Măgherăuș în documentele scrise.

Tăuții Măgherăuș (ung. Mismogyorós), jud. Maramureș se află la aproximativ 11 km vest de orașul Baia Mare. Istoria localității Tăuții Măgherăuș¹ în evul mediu și în epoca modernă a fost strâns legată de istoria comunei Tăuții de Jos (ung. Tótfalu, Misztótfalu sau Alsó Misztótfalu)². Astăzi cele două comunități sau contopit într-un oraș sub numele de Tăuții Măgherăuș³.

Tăuții de Jos este consemnat pentru prima oară în documente în anul 1440, când moșierul Móric din Medieș (ung. Meggyesalja), la cererea juzilor locali Ioan Tolvaj și Ștefan Nagy, donează drepturile și privilegiile orașului Baia Mare (ung. Asszonypataka) pentru o mai bună promovare și dezvoltare a localității. Se presupune că Susana Báthory, văduva lui Móric din Medieș, ar fi construit biserica gotică cu cor poligonal din sat⁴. Familia Móric din Medieș neavând urmaș, domeniile sale au fost moștenite de familia Báthory, iar mai târziu de către familia Rákóczy, care au confirmat privilegiile obținute în 1440⁵. După pacea de la Satu Mare din 1711, Alexandru Károlyi primește satul Tăuții de Jos⁶.

Biserica reformată din Tăuții Măgherăuș.

Biserica este amplasată în zona centrală a orașului, în partea veche a satului Tăuții de Jos. Clădirea și incinta bisericii este înconjurată de bifurcația drumului național DN 1C Baia Mare-Satu Mare (Pl. 1/1, 2).

Despre construirea bisericii, în afara documentului amintit mai sus, pe care nu am avut posibilitatea să-l verificăm, nu avem alte izvoare scrise. După J. K. Molnár biserica a fost ridicată în etape diferite: corul în secolele XIII-XIV, nava în sec. al XV-lea, iar turnul în 1894⁷. Biserica medievală a satului a fost inițial catolică. În jurul anului 1530, în urma activității de misionariat a lui Erdős sau Ioan Sylvester, comunitatea a trecut la religia reformată⁸. Un protocol din 1602 pomenește biserica veche și mare din piatră (*a mi régi nagy kőtemplomunk*)⁹. Contraforturile estice ale corului/sanctuarului au fost construite în 1632¹⁰. În 1717 tătarii au prădat biserica, aceasta fiind reconstruită în anul 1733 de către nobilul Joan Dániel din Bodoc¹¹. Tot în 1733 s-a realizat tavanul casetat din lemn pictat cu motive florale, care a fost

¹ În documente satul Tăuții Măgherăuș apare în anul 1424 sub numele de *Monyoros*, în anul 1490 de *Monyaras* iar în 1493 *Kysmonyoros* și *Naghmonyoros* (Vende 1908, 115; Maksai 1940, 180; Suci 1968, 185).

² Tótfalu (Thothfalw) apare prima oară în izvoare în 1440 (Maksai 1940, 221-222; Németh 2008, 311) iar în 1490 sub denumirea de *Tothfalu* (Vende 1908, 116; Suci 1968, 185; Várady 2004, 472).

³ Várady 2004, 471-472.

⁴ Henszlmann 1864, 129, 149; Németh 2008, 311.

⁵ Szirmay 1810, 344-345.

⁶ Vende 1908, 116; Várady 2004, 472.

⁷ Molnár 2002, 29.

⁸ Várady 2004, 472.

⁹ Várady 2004, 472.

¹⁰ Várady 2004, 472.

¹¹ Várady 2004, 472.

înlocuit în 1911 cu un tavan din lemn tencuit și decorat cu stucaturi din ipsos. În anul 1893 a început construirea turnului¹² și renovarea bisericii, ea fiind sfințită pe 19 august 1895¹³.

Antal Szirmay în monografia sa despre comitatul Satu Mare menționează biserica reformată veche, cu turn și clopote precum și incinta bisericii din piatră¹⁴. Elek Fényes pomenește și el biserica reformată din sat¹⁵. Imre Henszlmann în repertoriul său privind bisericile medievale din comitatul Satu Mare descrie detaliat și această biserică. Ea prezenta o singură navă, un cor cu trei laturi, mai îngust decât nava, și două intrări, dintre care cea sudică este mai joasă iar cea vestică mai modernă. Deasupra sa este o fereastră circulară gotică târzie ornamentată cu motive flamboaiante. Pe peretele nordic al altarului se află un tabernacol vechi¹⁶. Péter Gerecze în registrul monumentelor din comitatul Satu Mare¹⁷, descriind sumar localitatea, menționează tabernaculul de pe zidul nordic al corului, desenat de Imre Henszlmann la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁸. După Péter Németh corul bisericii are două contraforturi estice, un arc de triumf ogival, ferestre gotice care în zona sudică a bisericii au partea superioară a ancadramentelor întrezidite și poarta sudică gotică. Atât corul cât și nava nu au fost boltite¹⁹. Probabil însă că biserica a avut inițial tavanul boltit. Bolțile nu s-au mai păstrat, în prezent biserica prezentând un tavan din lemn tencuit.

Parohia deține mai multe relicve: o cupă din argint cu talpă din 1595, două căni de cositor cu capac (din 1716 și 1769), o farfurie din argint aurit, farfuria din cositor din 1723 și 1740, o cană de cositor pentru botez din 1793, etc.²⁰. În lapidar se găsesc mai multe ancadrame ogivale (fragment de ancadrament de fereastră și de ușă) și un fragment de stemă provenit din biserică sau din casa parohială construită la 1687²¹.

Intervenții mai importante la biserică au avut loc în 1733, 1893, 1911 și 1957. În 1911 s-a înlocuit întreaga șarpantă și s-a schimbat acoperișul din șindrilă cu plăci de azbociment (eternit)²². Apoi, între 1957-1961, s-a făcut o restaurare amplă a bisericii. Plăcile de azbociment au fost întoarse și reșezate. Astăzi ele nu se mai păstrează, fiind înlocuite în 2007.

Săpăturile arheologice din 2009.

Ca urmare a unor lucrări de drenaj la fundația bisericii (monument de categoria A)²³, au fost necesare efectuarea unor săpături arheologice preventive. Acestea s-au desfășurat în perioada 15 martie-09 aprilie 2009, de către Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș²⁴. Scopul acestora a fost acela de a surprinde, din punct de vedere arheologic, etapele constructive ale bisericii și eventuala relație între biserică și cimitirul aferent ei.

Pentru aceasta au fost trasate două secțiuni (Pl. 3). S I/2009 (3x2 m) a fost amplasată perpendicular pe latura sudică a biserici, la punctul de întâlnire dintre navă și altar (Pl. 2/1),

¹² Palmer 1894, 307.

¹³ Várady 2004, 472.

¹⁴ Szirmay 1810, 342.

¹⁵ Fényes 1851.

¹⁶ Henszlmann 1864, 149.

¹⁷ Gerecze 1905, 770.

¹⁸ Desenele se află în colecția lui Imre Henszlmann păstrată la muzeul din Košice (Németh 2008, 311).

¹⁹ Németh 2008, 311.

²⁰ Kacsó 2011, 545.

²¹ Kacsó 2011, 545.

²² Numeroasele cuie, descoperite în nivelurile superioare ale cercetării arheologice din 2009, cu firma producătoare inscripționate pe ele, atestă și arheologic refacerea șarpantei la începutul sec. al XX-lea.

²³ În Lista monumentelor istorice ale județului Maramureș, publicată în anul 2010, în localitatea Tăuții Măgheraș biserica reformată figurează cu codul LMI: MM-II-m-A-04774. http://patrimoni.gov.ro/images/LMI/LMI-2010_MM.pdf.

²⁴ Săpăturile au fost efectuate de Marius Ardeleanu și Raul Cardoș. Autorizația de săpătură arheologică preventivă 41/2009.

iar S II/2009 (3,5 x 2,5 m) pe latura ei nordică, de-a lungul altarului, incluzând și o intrare zidită în secolul al XVI-lea (Pl. 2/2).

Despre etapele de construcție ale bisericii nu s-a reușit să se stabilească prea multe. În S I/2009 s-a constatat că între fundație și elevația corului și a navei există o fisură (Pl. 6/5,6), ceea ce indică că au fost construite în etape diferite. Acest fapt confirmă adâncimea fundației (în cazul corului fundația era mai adâncă pentru a susține bolta), textura și compoziția mortarului. Pe lângă zid nu a ieșit nimic la iveală care să permită datarea sa. În cursul săpăturilor arheologice au fost identificate 27 de morminte aparținând cimitirului aflat în jurul bisericii, multe dintre ele fiind deranjate de înmormântările succesive.

Având în vedere că cimitirul este doar parțial săpat, analiza noastră se plasează la un nivel informativ. Trebuie să subliniem de la început faptul că fiind vorba de o biserică de origine catolică, care a trecut la religia reformată, datarea mormintelor cercetate este o sarcină destul de grea. Pentru aceasta ar fi fost nevoie de o cercetare metodică atât a interiorului bisericii cât și a cimitirului aflat în jurul ei. Totuși pe baza informațiilor oferite de investigarea celor 27 de morminte și a analogiilor în epocă, putem face unele aprecieri cu privire la încadrarea lor cronologică.

Criteriile de bază pentru analiza mormintelor sunt următoarele: orientare, groapa mormintelor, existența sau lipsa sicriilor, poziția scheletului, a craniului și a mâinilor, inventarul funerar și superpozițiile.

Orientarea scheletelor este de obicei vest-est, care este în stânsă legătura cu credința medievală catolică: Christos la ultima judecată v-a apărut la est pe bolta cerească, probabil de aici se așteaptă și reînvierea, din această cauză și defuncții trebuiau așezați spre est (spre apsidă)²⁵. Deviații față de orientarea vest-est sunt destul de frecvente, fiind determinate de ductul zidurilor bisericilor. Din reglementările ecleziastice și din săpăturile arheologice în bisericile reformate știm că obiceiul orientării vest-est nu a fost legat de regulile acestei biserici, ca și în cazul ritului și ritualului catolic²⁶. Scheletele de lângă biserică reformată din Tăuții Măgherauș au fost orientate vest-est, în mare parte urmând ductul zidului. La 15 morminte am putut identifica și unghiul, care este între 268° și 271°. Nu s-au observat deviații și schimbări față de orientarea obișnuită ca și în cazul altor biserici reformate²⁷.

În cazul mormintelor săpate unul deasupra celuilalt sau a deranjărilor ulterioare nu s-a putut stabili lungimea, lățimea sau amenajarea interioară a gropii mormântului. Gropile de formă dreptunghiulară de dimensiuni mari erau rotunjite la colțuri și conțineau de obicei și sicrie (M7/SI, M14/SI, M16/SI, M3/SII, M6/SII și M8/SII). Numai în cazul M4/SII în groapa dreptunghiulară nu au fost identificate urme de sicriu. Adâncimea mormintelor variază între 0,65-1,70 m. Cele mai adânci morminte aparțin înmormântărilor târzii cu sicrie, dar nu se poate trage însă o concluzie general valabilă privind relația între adâncime și o anumită epocă.

În secțiunile cercetate au ieșit la iveală în total șase morminte cu sicriu. După urmele de scânduri sau a prezenței cuielor de fier nu s-a putut stabili care sunt dimensiunile și forma lor exactă. Din cele 27 de morminte, numai două au fost cercetate integral (M8/SII și M9/SII). Un alt schelet se află sub profilul nordic al secțiunii (M6/SII), celelalte morminte fiind deranjate de înmormântările ulterioare. În opt cazuri s-a putut observa poziția craniului și în zece cazuri poziția mâinilor.

Defuncții au fost depuși decubitus, dar poziția capului și a brațelor sunt diferite. În cele mai multe cazuri capul a fost orientat spre stângă (M3/SI, M5/SI, M5/SII, M6/SII) sau spre dreapta (M4/SI, M8/SII) ori așezat pe ceafă (M9/SII, M10/SII). Brațele sunt așezate pe

²⁵ Honorius Augustodunensis (în jurul anului 1130): „Bisericile de acea să se îndrepte spre est, de unde răsare soarele, fiindcă în ele adorăm ziua dreptății, și așa zic, că la est a fost Paradisul și patria noastră.” Augustodunensis 1969; Daniell 1998, 148; Ritoók 2004, 119.

²⁶ Sófalvi, Nyáradi 2009, 78, 83-89.

²⁷ Vezi de exemplu mai jos biserică de la Teleac, jud. Harghita (Sófalvi, Nyáradi 2009, 73-105).

lângă corp și picioarele întinse paralel. În cea mai mare parte a mormintelor timpurii brațele au fost așezate pe lângă corp (M4/SI, M5/SI, M7/SI, M1/SII, M6/SII, M8/SII, M9/SII și M10/SII), iar la mormintele mai târzii ele erau cu un braț așezat lângă corp iar celălalt pe bazin (M8/SI) sau cu mâinile încrucișate pe abdomen (M3/SII). Practica așezării mâinilor încrucișate pe bazin sau pe torace se răspândește după mijlocul secolului al XV-lea²⁸, dar această tradiție nu este o regulă generală.

Trebuie să semnalăm faptul că deasupra mormintelor M8/II, M9/II și M10/II a fost turnat un strat de var de aproximativ 3 cm, ceea ce indică faptul că acești copii au fost înmormântați în aceeași perioadă, probabil ca urmare a unei epidemii (Pl. 8/6, 9/5, 6).

Inventarul mormintelor este foarte sărac. Fiind o populație creștină, reformată, nu exista obiceiul de a-l înmormânta pe cel decedat cu mare fast și bogății. Totuși unele morminte conțineau câteva podoabe și accesorii vestimentare. În cursul cercetării numai în patru morminte s-a găsit inventar funerar (M4/SI, M3/SII, M6/SII și M8/SII). În două morminte de copii s-au descoperit bentițe pe craniu. Bentița din M4/SI (Pl. 10/1, 1a) a fost probabil din piele decorată cu o sârmă de bronz spiralată. Sârma a fost prinsă pe piele cu mici verigi realizate tot din bronz. Capătul sârmei a fost terminat printr-un ac de bronz. Starea de conservare a bentiței nu a permis stabilirea dimensiunilor și identificarea ornamentației. Bentița din M8/SII (Pl. 10/4, 4a) a fost realizată din material textil. Ea a fost împodobită cu mărgelile de foarte mici dimensiuni (0,02 cm) de două culori (albe și albastre) și verigi mici din bronz. Se închidea cu un ac. Cea mai apropiată analogii este o bentiță din M 21 din cimitirul de la Carei-Bobald (ung. Nagykaroly-Bobáld, jud. Satu Mare), care a fost datat cu o poltură poloneză de la 1620²⁹. O altă bentiță cu mărgeluțe din sticlă albă, datată cu o monedă de la Ferdinand al II-lea emisă în 1622, provine dintr-un mormânt de pe str. Orbán Balázs nr. 1 din Cristuru Secuiesc (ung. Székelykeresztúr, jud. Harghita)³⁰. Bentițe decorate cu sârmulite spiralate din bronz și cu mărgeluțe din sticlă au ieșit la iveală și în M 74 și M 152 de la Avrămești (ung. Szentábrahám, jud. Harghita)³¹. În biserica reformată din sec. al XVII-lea de la Teleac (ung. Telekfalva, jud. Harghita) în M 30 a apărut o bentiță din sârmă de bronz dantelată aplicată pe o panglică din piele (dimensiunile de 24,5x3 cm)³² și tot în acest cimitir în M 33 s-a găsit o altă bentiță dantelată țesută din fibre aurite³³.

Dintr-un mormânt de adult (M3/SII) provin trei verigi mici din bronz legate între ele cu mici închizători „moș și babă”, făcute din sârmă de bronz (Pl. 10/2). Copcile sunt executate dintr-o sârmă simplă cu secțiunea rotundă, buclele pentru fixarea copcilor fiind și ele simple. Încadrarea cronologică a acestei categorii de accesoriu vestimentar simplu, comun și standardizat este destul de largă, acoperind secolele XIV-XVIII. Copcile puteau fi utilizate atât ca accesoriu pentru îmbrăcăminte, cât și pentru încălțăminte³⁴ ori pentru centuri³⁵. În cazul cimitirului din Tăuții-Măgherauș copcile au fost găsite pe abdomenul defunctului împreună cu trei verigi mici, ceea ce sugerează folosirea lor la îmbrăcăminte.

Un alt mormânt (M6/SII), probabil de femeie, conținea un ac de păr din bronz cu cap sferic de tip căciulă (Pl. 10/3). Această piesă de podoabă constituie unul dintre elementele de port destul de frecvent folosite la găteala capului pe întreg parcursul evului mediu până în secolul al XX-lea. Ele sunt atestate destul de rar în contexte bine datate din punct de vedere arheologic. Tipul de ac pentru voal simplu este semnalat din sec. al XII-lea la Morești -

²⁸ Daniell 1998, 118; Ritoók 2004, 120.

²⁹ Szócs, Mérai, Eng 2005, 316, 323.

³⁰ Benkó 1992, 176.

³¹ Benkó 1992, 228-229, 236.

³² Sófalvi, Nyárádi 2009, 86, fig. 4/4.8.

³³ Sófalvi, Nyárádi 2009, 86, fig. 4/4.1.

³⁴ Utilizarea copcilor în loc de cataramă pentru închiderea centurilor este atestat arheologic în biserica din Avrămești (jud. Harghita), unde s-a descoperit o asemenea piesă în M 152. Benkó 1992, 236, fig. 77/27.

³⁵ În cimitirul din Avrămești (ung. Szentábrahám, jud. Harghita) în M 21 carâmbul defunctului erau prins cu 6-6 pereche de copci din argint. Benkó 1992, 224, fig. 35/21, 77/29.

Citfalău (ung. Malomfalva, jud. Mureș)³⁶, tot din această perioadă la Ulieș (ung. Kányád, jud. Harghita)³⁷, din secolele XV-XVII la Cechești (ung. Csekefalva, jud. Harghita)³⁸, în secolul al XVI-lea la Oradea (ung. Nagyvárad, jud. Bihor)³⁹ sau Piața Huet din Sibiu⁴⁰ etc. În M 39 din cimitirului de la Carei-Bobald (jud. Satu-Mare) au fost descoperite două ace de voal cu capul sferic lângă craniul defunctului. Mormântul a fost datat cu un denar de la Ferdinand al II-lea din 1638⁴¹. Din cripta bisericii evanghelice din Sibiu au ieșit la iveală un număr mare de ace de voal cu capete înpodobite cu pietre decorative datându-se din secolele XVII-XVIII⁴².

Având în vedere că inventarul funerar era destul de sărac și mai multe morminte au fost deranjate de înmormântările succesive, este destul de greu să stabilim datarea cimitirului. Bentițele din M4/SI și M8/SII și acul de voal cu capul sferic din M6/SII sugerează o încadrare cronologică în secolele XVI-XVII.

Înmormântările în izvoarele protestante scrise.

Reglementările privind înmormântările în biserică sau în jurul său nu s-au schimbat după reformă⁴³. Protocolul de la Lutița (ung. Agyagfalva, jud. Harghita) din anul 1579, reconfirmat tot acolo în 1628, este primul izvor protestant în care se pomenesc veniturile obținute de parohie în urma înmormântărilor în biserică⁴⁴. Gheorghe Vágási, preotul reformat din Băra (ung. Berekeresztúr, jud. Mureș) în regulamentul din 1602, reînnoit ulterior în anii 1658 și 1662, a păstrat posibilitatea înmormântării în biserică cu condiția consințământului superiorilor parohiei, a plății unei taxe de cinci florini și ca după înmormântare podeaua să fie nivelată. În caz contrar urmași primeau o sancțiune de cinci florini⁴⁵. La vremea aceea taxa respectivă era destul de semnificativă, semnalând faptul că în interiorul bisericii nu s-a putut înmormânta oricine, ci mai ales nobilii și membri lor de familie⁴⁶. Cel mai bun exemplu este cazul lui Ioan Hídvégi Nemes, care în anul 1657 a înmormântat cei doi copii ai săi într-un sicriu sub masa comuniunii bisericii din Hăghig (ung. Hídvég, jud. Covasna)⁴⁷.

Cea mai însemnată reglementară ecleziastică reformată de la începutul sec. al XVII-lea sunt Canoanele lui Geleji⁴⁸. Acestea au rupt în mai multe privințe legăturile cu tradițiile medievale și cu practicile perioadei de tranziție de la religia catolică la cea reformată. După dispozițiile canonului LXXVI numai patronii bisericii au dreptul să se înmormânteze în biserică sau în capelă, pentru oamenii de rând existând cimitirele înființate în afara localității⁴⁹. Conform tradiției medievale, funeraliile religioase erau refuzate infractorilor decedați fără căință, excomunicaților și celor executați. Potrivit canonului LXXVII aceștia trebuiau așezați în afara cimitirului, beneficiind de o așa-zisă „în mormântare de măgar”⁵⁰. Folosirea cimitirelor protestante în jurul bisericilor, conform ordinelor din Canonele Geleji, a

³⁶ Horedt 1953, 296, Fig 16/1.

³⁷ Derzsi, Sófalvi 2008, 269, 273.

³⁸ Benkő 1992, 62-63, fig. 77/1-5.

³⁹ Rusu 2002, 93.

⁴⁰ Marcu-Istrate 2007, 107.

⁴¹ Szócs, Mérai, Eng 2005, 316, pl. 5/2.

⁴² Marcu-Istrate 2007, 108.

⁴³ Despre reglementările privind înmormântările în biserică sau în jurul său vezi Demjén 2014, 341-358.

⁴⁴ Dávid 1981, 52.

⁴⁵ Bonc 1885, 788-789; Imreh 1983, 283.

⁴⁶ Tóth 1902, 243, 375, 391, 394, 541.

⁴⁷ „Sub masă, în bună speranță a reînvierii” (Tóth 1902, 246-247).

⁴⁸ Episcopul ardelean István Geleji Katona (1589-1649, episcop reformat din Transilvania) a fost încredințat de sinodul ținut în 1645 la Satu Mare să facă pentru biserică reformată un regulament de uzanțe pe baza hotărârilor sinodale mai vechi. Ele au fost denumite ulterior *Canonele lui Geleji Katona István* (Geleji-kánonok 1875). Mulțumim lui Elek Benkő care ne-a atras atenția asupra importanței acestei izvor documentar.

⁴⁹ Geleji-kánonok 1875.

⁵⁰ Geleji-kánonok 1875.

încetat în epoca modernă timpurie. Cel mai bun exemplu este orașul Târgu Mureș unde a fost deschis un nou cimitir la începutul secolului al XVII-lea⁵¹. Un alt exemplu pentru utilizarea Canonelor Geleji este ordinul bisericii reformate din Covasna (ung. Kovászna, jud. Covasna) din 1680, când se dispune abandonarea înmormântărilor lângă biserică. Aceste decrete nu au fost însă respectate, în legile satului din anul 1728 luându-se măsuri pentru pedepsirea urmașilor celor înmormântați lângă biserică⁵².

După izvoarele scrise, înmormântările în biserică și în jurul său au continuat și după reformă. Noua religie nu a interzis acest obicei doar, așa cum am văzut, l-a reglementat⁵³. Cercetările arheologice confirmă acest fapt. În Transilvania primele săpături în biserici și în cimitirele aferente acestora s-au desfășurat tocmai în bisericile reformate. În cripta bisericii reformate de la Cetatea de Baltă (ung. Küküllővár, jud. Alba) au fost cercetate în anul 1897 trei morminte de la sfârșitul sec. al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea, care au aparținut familiei Pathócsy-Kendi-Bogáthy⁵⁴. La începutul secolului al XX-lea, cu ocazia căutării locului de veci a lui Mihai Teleki și a săpării integrale a bisericii reformate din Gornești (ung. Gernyeszeg, jud. Mureș), investigațiile au oferit informații concrete despre portul secolului al XVII-lea și date importante despre înmormântări în bisericile reformate⁵⁵. Cercetările arheologice întreprinse între anii 1985-1987 la biserica unitariană din Avrămești (jud. Harghita), a permis identificarea și separarea mormintelor medievale de cele depuse aici după reformă⁵⁶. S-a observat înmulțirea înmormântărilor în secolele XVI-XVII în interiorul corului medieval, în locul fostului altar⁵⁷. Cel mai sugestiv exemplu privind trecerea de la vechile tradiții catolice a unei congregații reformate este biserica din Teleac (jud. Harghita). Săpăturile arheologice din vara anului 2007 au adus la dezvelirea bisericii reformate construite la mijlocul sec. al XVII-lea și a 69 de morminte premoderne aflate în interiorul și în afara ei⁵⁸. Specificul cimitirului săpat integral este că pe lângă mormintele orientate vest-est se găsesc și morminte cu orientare nord-sud sau est-vest. Această realitate indică faptul că obiceiul orientării vest-est, de tradiție catolică, nu mai trebuia respectat după regulile bisericii reformate⁵⁹. Un alt exemplu privind nerespectarea regulii de orientare vest-est a defuncțiilor este biserica evanghelică din Teaca (ung. Teke, jud. Bistrița-Năsăud). Din cele 57 de morminte cercetate, 18 au fost orientate perpendicular pe biserică, adică NV-SE, dovadă că ei au fost înmormântați după Reformă⁶⁰.

Interdicția înmormântărilor în biserici și în jurul acestora s-a realizat numai la intervenția autorităților laice. Primele legi referitoare la înmormântări au apărut sub domnia Mariei Tereza, dar mutarea definitivă a cimitirelor de lângă biserici a fost un proces mai îndelungat, sfârșitul acestuia fiind marcat de articolul XIV al legii din 1876⁶¹.

Concluzii

În cursul cercetării arheologice s-a constatat în S I/2009 că între fundația și elevația corului și a navei există o fisură, ceea ce indică că ele au fost construite în etape diferite. Acest

⁵¹ Benkő 2012, 168.

⁵² Csáki, Szócsné Gazda 2001, 18-22, 81-86, 207-210.

⁵³ De exemplu patronii bisericii trebuiau să se înmormânteze doar în criptă.

⁵⁴ Szádeczky 1897, 293-309.

⁵⁵ Pósta 1913, 3-35.

⁵⁶ Benkő 1992, 208-238.

⁵⁷ Benkő 1992, 219.

⁵⁸ Sófalvi, Nyárádi 2009, 73-105. Dintre cele 67 de morminte doar două sau trei au fost de adulți, restul fiind sugari și copii.

⁵⁹ Sófalvi, Nyárádi 2009, 78, 83-89.

⁶⁰ Marcu-Istrate 2002, 165.

⁶¹ Demjén 2014, 354.

fapt confirmă adâncimea fundației, textura sa și compoziția mortarului. De lângă zid nu a ieșit la nimic la iveală care să permită datarea acestora.

Au fost identificate 27 de morminte din cimitirul aflat în jurul bisericii, multe dintre ele fiind deranjate de înmormântările succesive. Având în vedere că cimitirul este parțial săpat, interpretările privind mormintele nu pot depăși nivelul informativ. Subliniem faptul că fiind vorba de o biserică de origine catolică, care a trecut la religia reformată, datarea mormintelor cercetate este o sarcină deosebit de grea. După inventarul funerar perioada de funcționare a cimitirului ar fi între secolul al XVI-lea și începutul sec. al XVIII-lea.

Anexă

1. Descrierea mormintelor

La descrierea mormintelor au fost indicate în primul rând localizarea (secțiunea), adâncimea (Ad) și orientarea (O; atunci când nu s-a putut determina unghiul, a fost consemnată numai orientarea estică), vârsta defunctului (V), particularitățile poziției scheletului (poziția mâinilor, a craniului etc.) și starea oaselor. Determinările antropologice ale scheletelor au fost făcute după observațiile noastre la fața locului. Nu există referințe antropologice. În unele cazuri s-au făcut observații privind superpozițiile, starea sicrii (urme de lemn sau cuie de sicriu) și umplutura mormintelor. Adâncimea mormintelor a fost stabilită de la marginea secțiunii, de la nivelul actual de călcare.

Secțiunea I

M 1: secțiunea I; Ad: - 0,65 m; O: vest-est; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; s-a păstrat numai craniul; pe craniu s-a găsit un cui de fier; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, cu pietre, cu pigmenți de cărbune și de mortar.

M 2: secțiunea I; Ad: - 0,80 m; O: vest-est; V: infans I-II; starea oaselor este relativ bună; s-a păstrat numai craniul; a fost tăiat de M 9; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, cu pietre și pigmenți de mortar.

M 3: secțiunea I; Ad: - 1,00 m; O: vest-est; V: infans I-II; starea oaselor este bună; s-a păstrat numai craniul cu mandibulă, înclinată spre stânga; groapa mormântului parțial a fost tăiat de fundația corului sudic al bisericii; umplutura mormântului: pământ negru, afânat.

M 4: secțiunea I; Ad: - 1,10 m; O: 271°; V: infans II; starea oaselor este bună; pe spate cu brațele întinse lângă corp, brațul drept ușor îndoit întins lângă corp, craniul înclinat spre dreapta, lipsește partea inferioară a picioarelor: tibia, laba piciorului și o parte din femur; cuie de sicriu; pe și sub craniu au fost identificate rămășițele unei bentițe din piele decorată cu sârmă de bronz spiralată; umplutura mormântului: maroniu deschis, compactă cu pietre și pigmenți de mortar.

M 5: secțiunea I; Ad: - 1,10 m; O: vest-est; V: infans I-II; oasele sunt destul de slab păstrate; pe spate, mâinile întinse lângă corp, craniul înclinat spre stânga, s-a păstrat numai câteva oase din craniu, amprenta membrilor superioare și coastele; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, cu pietre și pigmenți de mortar.

M 6: secțiunea I; Ad: - 1,10 m; O: vest-est; V: infans I-II; oasele sunt destul de slab păstrate; în secțiune se află craniul și partea de sus a brațului drept, restul intră sub profilul estic al secțiunii; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 7: secțiunea I; Ad: - 1,20 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este bună; întins pe spate, in situ s-a păstrat partea stângă a corpului: tibia, femurul, bazinul și antebrațul, partea de sus a scheletului intră în profilul vestic al secțiunii; groapă dreptunghiulară, rotunjite la colțuri, urme de lemn și cuie din fier aparținând sicriului; partea dreaptă a corpului a fost deranjată de un alt mormânt (?) care se află sub profilul sudic al secțiunii; umplutura

mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 8: secțiunea I; Ad: - 1,20 m; O: 268°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, brațul stâng îndoit și așezat pe bazinul drept, brațul drept lângă corp, falangele pe femur, partea de sus a corpului intră sub profilul vestic al secțiunii; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 9: secțiunea I; Ad: - 1,20 m; O: vest-est; V: infans I-II; oasele sunt destul de slab păstrate; s-a păstrat numai craniul; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 10: secțiunea I; Ad: - 1,20 m; O: vest-est; V: adultus; oasele sunt destul de slab păstrate; s-a păstrat numai femurul stâng și o parte din cel drept; probabil a fost deranjat de săparea M 7; umplutura mormântului: pământ negru, amestecat cu lut galben și cu bucățele de cărbune.

M 11: secțiunea I; Ad: - 1,20 m; O: vest-est; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; întins pe spate, s-a păstrat numai femurul drept care intră sub profilul vestic al secțiunii; mormântul a fost deranjat de M 8, taie pe M 12; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune

M 12: secțiunea I; Ad: - 1,25 m; O: aprox. 271°; V: adultus; oasele sunt destul de slab păstrate; întins pe spate, in situ s-a păstrat tibia, fibula și laba piciorului drept; a fost tăiat de M 8 și de M 11, el taie pe M 13; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 13: secțiunea I; Ad: - 1,25 m; O: aprox. 271°; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; întins pe spate, in situ s-a păstrat femurul, tibia, fibula, laba piciorului drept și fibula de la piciorul stâng; a fost tăiat de M 12; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

M 14: secțiunea I; Ad: - 1,60 m; O: aprox. 270°; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; întins pe spate, în secțiune intră numai o parte din craniu, restul scheletului se află sub profilul estic; la marginea groapii rotunjită la colțuri s-au păstrat cuiele de fier de la sicriul de lemn; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă, cu pietre și fragmente ceramice.

M 15: secțiunea I; Ad: - 1,40 m; O: vest-est; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; întins pe spate, in situ s-a păstrat femurul drept, intră sub profilul estic și sudic al secțiunii; a fost tăiat de M 16; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cărbune.

M 16: secțiunea I; Ad: - 1,40 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; întins pe spate, in situ s-a păstrat femurul, glezna și falangele piciorului stâng, restul oaselor se află în poziție secundară, intră sub profilul sudic al secțiunii; în groapa patrulateră rotunjită la colțuri s-a putut observa amprenta sicriului cu cuie de fier la colțuri; taie pe M 15; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar și cu cărbune.

Secțiunea II

M 1: secțiunea II; Ad: - 1,20 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, brațele întinsă lângă corp, craniul, partea de sus a brațului drept și coastele lipsesc; a fost tăiat de M 3; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar.

M 3: secțiunea II; Ad: - 1,70 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, brațele încrucișate, falangele pe abdomen, brațul stângul a rămas in situ, iar brațul drept a fost dislocat, după falange a fost așezate pe abdomen, coastele în partea dreaptă a corpului sunt dislocate, lipsește o parte din bazinul drept, scheletul intră sub profilul vestic al secțiunii; în groapă rotunjită la colțuri s-au păstrat cuiele de fier din sicriu; sub schelet, pe abdomen au fost găsit urme de lemn carbonizat și trei verigi legate cu copci din bronz; taie

pe M 1; umplutura mormântului: maroniu deschis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cu cărbune și pietre.

M 4: secțiunea II; Ad: - 1,55 m; O: 271°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, s-a păstrat partea de sus a brațelor, o parte din vertebre și coaste, craniul se află sub profilul vestic al secțiunii, partea de jos a scheletului lipsește; în groapa dreptunghiulară nu au fost identificate urme de sicriu; umplutura mormântului: maroniu închis, compact, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de var, cu cărbune, pietre de dimensiuni mari, ceramică smălțuită și preistorică.

M 5: secțiunea II; Ad: - 1,45 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, partea de sus a corpului a rămas intactă, craniul înclinat spre stânga, brațul drept dislocat, în situ a rămas craniul, vertebrele, clavicula, omoplatul și coastele, o parte din crani se află sub profilul vestic și nordic, iar partea dreaptă a corpului sub profilul nordic; de la antebrațe a fost tăiat de M 6; umplutura mormântului: maroniu închis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă, pietre și ceramică.

M 6: secțiunea II; Ad: - 1,45 m; O: 269°; V: adultus; starea oaselor este bună; pe spate, brațul drept ușor îndoit întins lângă corp, craniul ușor înclinat spre stânga, numai partea dreaptă a scheletului a intrat în secțiunea, restul se află sub profilul nordic; în groapa dreptunghiulară s-au găsit cuie de fier aparținând sicriului; sub craniu s-au găsit o bucată de bronz oxidată (nu s-a putut determina funcționalitatea sa) și un ac de păr, ruptă în trei bucăți; taie pe M 5; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă, cărbune și pietre.

M 7: secțiunea II; Ad: - 1,45 m; O: vest-est; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; pe spate, din mormânt s-a păstrat numai un femur; umplutura mormântului: maroniu închis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar.

M 8: secțiunea II; Ad: - 1,30 m; O: 271°; V: infans II; starea oaselor este bună; pe spate, brațele întinsă lângă corp, antebrațul stâng lipsește, craniul ușor înclinat spre dreaptă; în groapa dreptunghiulară s-au găsit cuie de fier și urme de lemn din sicriu; pe craniu s-au găsit bentiță cusută din material textil, împodobită cu mărgelile și verigi mici de bronz și un închizător dintr-un ac; desupra mormântului a fost turnat un strat de var de cca. 3 cm; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă și pietre.

M 9: secțiunea II; Ad: - 1,30 m; O: 270°; V: infans II; starea oaselor este bună; pe spate, brațele întinsă lângă corp, antebrațul stâng lipsește, lipsește o parte din femurul drept, tibiile intră sub profilul estic al secțiunii, craniul s-a prăbușit, dar inițial a stat drept; cuie de fier pe craniu și lângă bazinul drept; desupra mormântului a fost turnat un strat de var de cca. 3 cm; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă și pietre.

M 10: secțiunea II; Ad: - 1,52 m; O: 270°; V: adultus; starea oaselor este relativ bună; pe spate în situ, s-a păstrat brațul drept întinsă lângă corp, cu falangele lângă bazin, partea de sus a femurului drept, clavicula și mandibula, craniul se află în poziție secundară, dar după poziția mandibulei a stat drept, restul scheletului lipsește; cuie de sicriu; desupra mormântului a fost turnat un strat de var de cca. 3 cm; umplutura mormântului: maroniu deschis, afânat, amestecat cu lut galben, cu pigmenți de mortar, cărămidă, cărbune și pietre.

2. Descrierea pieselor speciale

Bentițe

M 4 (secțiunea I)

Bentiță probabil din piele⁶² decorată cu sârmă de bronz spiralată, sârmele au fost prinse pe piele cu verigi mici realizată din sârme de bronz; capătul sârmei a fost terminat într-un ac de bronz; starea de conservare a bentiței nu a permis stabilirea dimensiunilor și identificarea ornamentației. Grosimea sârmei spiralate: 0,01 cm; lungimea acului de bronz: 0,9 cm, grosimea: 0,01 cm; diametrul verigilor: 0,03 cm (Pl. 10/1, 1a).

M 8 (secțiunea II.)

Bentiță din material textil, împodobită cu mărgele din pastă de sticlă albastre (aprox. 145 buc.) și albe (aprox. 113 buc.) de diferite dimensiuni și cu verigi mici de bronz. ; Capătul sârmei a fost terminat într-un ac de bronz pe post de închizător. Diametrul: 0,2 cm și 0,3 cm (Pl. 10/4, 4a).

Verigi din bronz

M 3 (secțiunea II)

Trei verigi din bronz cu închizători „moș și babă”: două întregi și una ruptă în mai multe bucăți, inițial au fost legate între ele cu mici copci franțuzeși simple și duble, făcută din sârmă de bronz. Copcile sunt executate dintr-o sârmă simplă cu secțiunea rotundă, bucele pentru fixarea copcilor sunt și ele simple. Starea de conservare este destul de precară. Diametrul verigilor: 1 cm, grosimea: 0,01 cm; grosimea copcilor: 0,09 cm (Pl. 10/2).

Ac de păr

M 6 (secțiunea II.)

Ac de păr cu cap sferic/de tip căciule, rupt în patru bucăți. Lungimea tijei: 3,9 cm și 2,5 cm, grosimea: 0,01 cm; diametrul capului globular: 0,04 cm (Pl. 10/3).

⁶² Modul de conservare a acestui obiect organic sugerează mai degrabă o piesă de piele decât una din material textil.

Literatura

- Augustodunensis 1969 H. Augustodunensis, *A lélek ékköve (1130 körül)*, în: E. Marosi (ed.) *A középkori művészet világa*, Budapest, 1969.
- Benkő 1992 E. Benkő, *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992.
- Benkő 2012 E. Benkő, *A középkori Székelyföld I-II.*, Budapest, 2012.
- Boncz 1885 J. Boncz, *A Berekeresztúri Deliberátum*, TT 1885, 783-791.
- Daniell 1998 Ch. Daniell, *Death and burial in medieval England 1066-1550*, London, 1998.
- Dávid 1981 L. Dávid, *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Bukarest, 1981.
- Demjén 2014 A. Demjén, *Verordnungen über die Bestattungen in den mittelalterlichen und neuzeitlichen Quellen aus dem Szeklerland*, Terra Sebus 6, 2014, 341-358.
- Derzsi, Sófalvi 2008 Cs. Derzsi, A. Sófalvi, *Régészeti kutatások Kányád középkori templománál (2005-2006)*, AS 2008, 267-285.
- Fényes 1851 E. Fényes, *Magyarország geográfiai szótára*, Pesten, 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/>.
- Geleji-kánonok 1875 *Egyházi kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatahoz képest több másokkal is bővítette és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649*, Tradus în limba magh. de Á. Kiss, Kecskemét, 1875.
- Gerecze 1905 P. Gerecze, *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*, Magyarország műemlékei II, Budapest, 1905.
- Henszlmann 1864 I. Henszlmann, *A Szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei*, ArchKözl 4, 1864, 127-157.
- Horedt 1953 H. Kurt, *Șantierul Morești*, SCIV 4, 1-2, 1953, 275-311.
- Imreh 1983 I. Imreh, *A törvényhozó székely falu*, Bukarest, 1983.
- Kacsó 2011 C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, vol. I., Baia Mare, 2011.
- Maksai 1940 F. Maksai, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940.
- Marcu-Istrate 2002 D. Marcu-Istrate, *Biserica evangelică din Teaca jud. Bistrița Năsăud. Cercetări arheologice*, RevBistriței 16, 2002, 159-191.
- Marcu-Istrate 2007 D. Marcu-Istrate, *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică I*, Alba-Iulia, 2007.
- Molnár 2002 J. K. Molnár, *Misztótfalusi Kis Miklós szülőhelyének üzenete*, Budapest, 2002.
- Németh 2008 P. Németh, *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig – Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea*, Nyíregyháza, 2008.
- Csáki, Szőcsné Gazda 2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyve, i I. 1677-1752*, Á. Csáki, E. Szőcsné Gazda (eds.), Sepsiszentgyörgy, 2001.

- Palmer 1894 K. Palmer, *Nagybánya és környéke*, Nagybánya, 1894.
- Pósta 1913 B. Pósta, *Teleki Mihály sírja*, in: Pósta B., Kelemen L., Biás I. (Írták) *Teleki Mihály temetkezése*, Kolozsvár, 1913, 3-35.
- Ritoók 2004 Á. Ritoók, *Szemponok a magyarországi templom körüli temetők elemzéséhez*, in: B. Romhányi (ed.) "Est tu scholaris" Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. *Monumenta Historica Budapestinensia*, XIII., Budapest, 2004, 115-123.
- Rusu 2002 A. A. Rusu, *Cetatea Oradea, Monografie arheologică I*, Oradea, 2002.
- Sófalvi, Nyárádi 2009 A. Sófalvi, Zs. Nyárádi, *Régészeti kutatások a telekfalvi református templomban*, in: Zs. Luka, I. Sándor-Zsigmond (eds.) *Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*, Molnár István Múzeum, 2009, 73-105.
- Suciu 1668 C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II O-Z, București, 1968.
- Szádeczky 1897 L. Szádeczky, *A küküllővári sírleletek és régiségek*, EM 14-6, 1897, 293-309.
- Szirmay 1810 A. Szirmai Szirmay, *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*, II, Buda, 1810.
- Szőcs, Mérai, Eng 2005 P. L. Szőcs, D. Mérai, J. T. Eng, *A nagykároly-bobáldi temető és templom 2001. évi régészeti kutatása*, OH 6, 2005, 315-324.
- Tóth 1902 E. Tóth, *Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651-1686. évekről*, TT, Budapest, 1902.
- Vende 1908 A. Vende, *Szatmár vármegye községei*, in: S. Borovszky (ed.) *Magyarország vármegyéi és városai, Szatmár vármegye*, Budapest, 1908.
- Várady 2004 J. Várady, *Királyhágómellék református templomai I., A Nagybányai, Nagykárolyi, Szatmári, Szilágysomlyói és Zilahy egyházmegyék*, Debrecen, 2004.

Archaeological Excavations at the Reformed Church in Tăuții Măgherăuș, Maramureș District

(Abstract)

Tăuții Măgherăuș (Hung. Miszmogyorós), Maramureș District, is situated at approximately 11 km west of the town of Baia Mare. The Reformed church is located in the central area of the town, namely in the old part of the village Tăuții de Jos. The building and its precincts are surrounded by the bifurcation of the national road DN 1C Baia Mare-Satu Mare.

Some drainage works carried out in the spring of the year 2009 also necessitated preventive archaeological excavations. The goal of the archaeologists was to discover the stages in the construction of the church and the relation between the building and the surrounding cemetery. In order to achieve these goals two trenches were made: S I/2009 was placed perpendicular on the southern wall of the church at the joint between the nave and the apse whereas S II/2009 was dug on the northern side, along the apse, including a 16th century walled portal located in that area.

The archaeological excavations in the trench S I/2009 evidenced the existence of a crack between the foundation and the elevation of the nave and the choir. This suggested that the two structures were built in two different stages. This hypothesis is supported by the depth of the foundation, its texture and the composition of the mortar. Unfortunately, there were no discoveries near the wall that could allow the dating of the building. In the cemetery around the church 27 graves were discovered but many of them were disturbed by successive burials. Even taking into consideration that the cemetery was only partially excavated, the gathered information is quite poor. It is important to underline that the church was initially Catholic and it became Reformed only later, which makes the dating of the graves extremely difficult. According to the funerary inventory the cemetery was used between the 16th and the beginning of the 18th century.

Régészeti kutatások Miszmogyorós református templománál (Máramaros megye)

A Máramaros megyei Miszmogyorós (rom. Tăuții Măgherăuș) Nagybányától nyugatra, 11 km távolságra helyezkedik el. Református temploma a város központi részén található, a régi Tótfalu/Misztótfalu részen. A templomot a Nagybánya-Szatmár DN 1C nemzeti út veszi körül.

A 2009 tavaszán a templom alapozása mellett végzett drénezési munkálatok kapcsán került sor megelőző régészeti feltárássra. A kutatás célja a templom építéstörténetének és a hozzá tartozó temető kapcsolatának megállapítása, annak időrendjének tisztázása volt. A régészeti kutatás során két szelvényt jelöltek ki: az SI/2009 felületet a templom déli falával merőlegesen nyitották, a templomhajó és a szentély találkozásánál, míg az S II/2009-est a szentély északi külső falával párhuzamosan nyitották a 16. században elfalazott sekrestyeajtó előtt.

A kutatás során megállapították, hogy az S I/2009 szelvényben a templomhajó és a szentély alapozása és felmenő fala között létezik egy falelválás, ami arra utal, hogy ezek különböző fázisokban épültek. Mindezt a megállapítást alátámasztja az alapozás mélysége, a falszövet összetétele és a habarcs állaga. A falak környezetéből nem került elő leletanyag,

amely alapján keltezni lehetne ezeket az építési periódusokat. Az ásás a templom körüli temető 27 temetkezését tárta fel. Figyelembe véve azt, hogy a temető csak részben kutatott, így a feltárt temetőrészlet alapján jelen elemzés csak részeredményeket tartalmaz és tájékoztató jellegű. Kiemelném azt a tény is, hogy egy katolikus eredetű templomról és közösségről van szó, amely áttért a református vallásra, így a feltárt temetkezések elkülönítése és keltezése viszonylag nehéz feladatot jelent. Más temetőfeltárásokhoz hasonlóan, ahol sikerült elkülöníteni a katolikus és protestáns temetkezéseket (lásd. Szentábrahám, Telekfalva, Teke), a miszmogyorósi református templom esetében ez nem volt lehetséges. A szegényes leletanyag alapján a temető használatának periódusát a 16-18. századra határozhatjuk meg.

List of illustrations

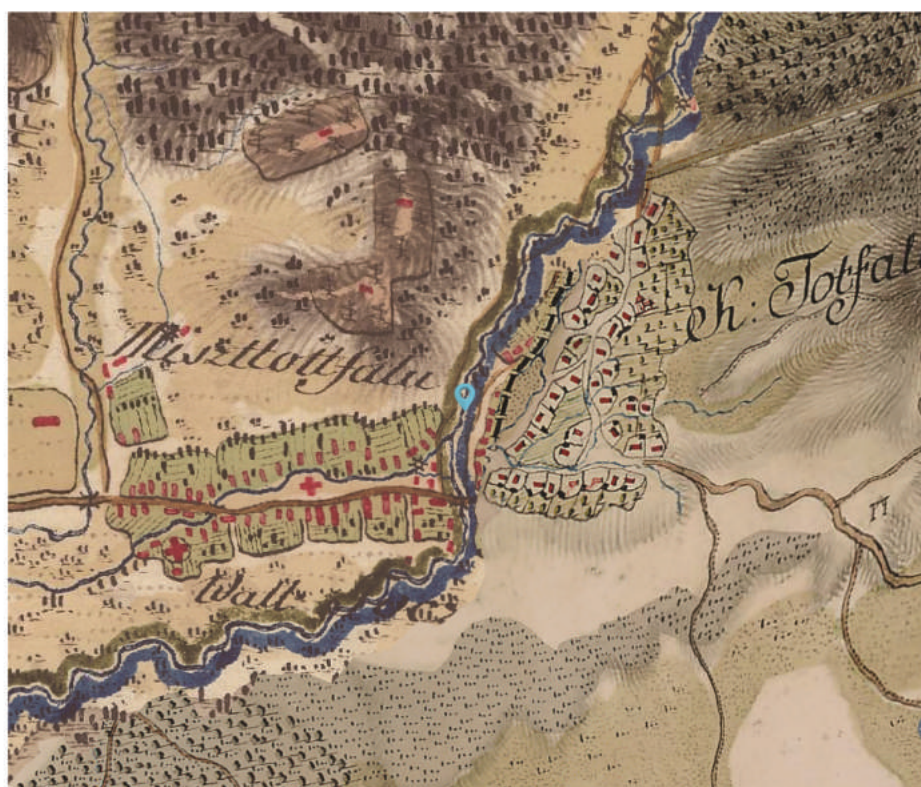
- Plate 1. 1. Tăuții Măgheraș on first topographical Iozefini map made between 1764-1785; 2. Overview of the Reformed Church from Tăuții Măgheraș.
- Plate 2. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. 1. General plan of SI/2009; 2. General plan of SII/2009.
- Plate 3. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. 1. General plan of excavation.
- Plate 4. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. 1. Northern profile of SI/2009; 2. Western profile of SI/2009.
- Plate 5. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. 1. Eastern profile of SI/2009; 2. Southern profile of SII/2009.
- Plate 6. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. SI/2009: 1. View from the south; 2. M3 and M4; 3. Northern profile of the section; 4. Western profile of the section; 5. The cleft between the nave and the choir elevation; 6. The cleft between the nave and the choir foundation.
- Plate 7. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. SI/2009 1. Southern profile; 2. M3, M4 and M5; 3. M7 and M11; 4. M8; 5. M14; 6. M15 and M16.
- Plate 8. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. SI/2009: 1. View from north; 2. View from north east; 3. Southern profile of the section; 4. Western profile of the section; 5. Northern profile of the section; 6. Lime layer above M8, M9 and M10.
- Plate 9. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. SII/2009: 1. M1; 2. M3; 3. M4; 4. General view of M3, M4, M5 and M6. 5. Lime layer put over M8, M9 and M10; 6. M8, M9 and M10.
- Plate 10. Reformed Church from Tăuții Măgheraș. 1. Ribbon (M4/S1); 1a. M4/SI; 2. Rings with clasps (M3/SII); 3. Veil needle (M6/SII); 4. The ribbon with small beads (M8/SII); 4a. Detail with M8/SII.

Andrea DEMJÉN

demjenandi@yahoo.com
Muzeul Tarisznyás Márton
Gheorgheni, jud. Harghita
muzeum@tmmuzeum.ro

Marius ARDELEANU

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
ardeleanumarius@yahoo.com

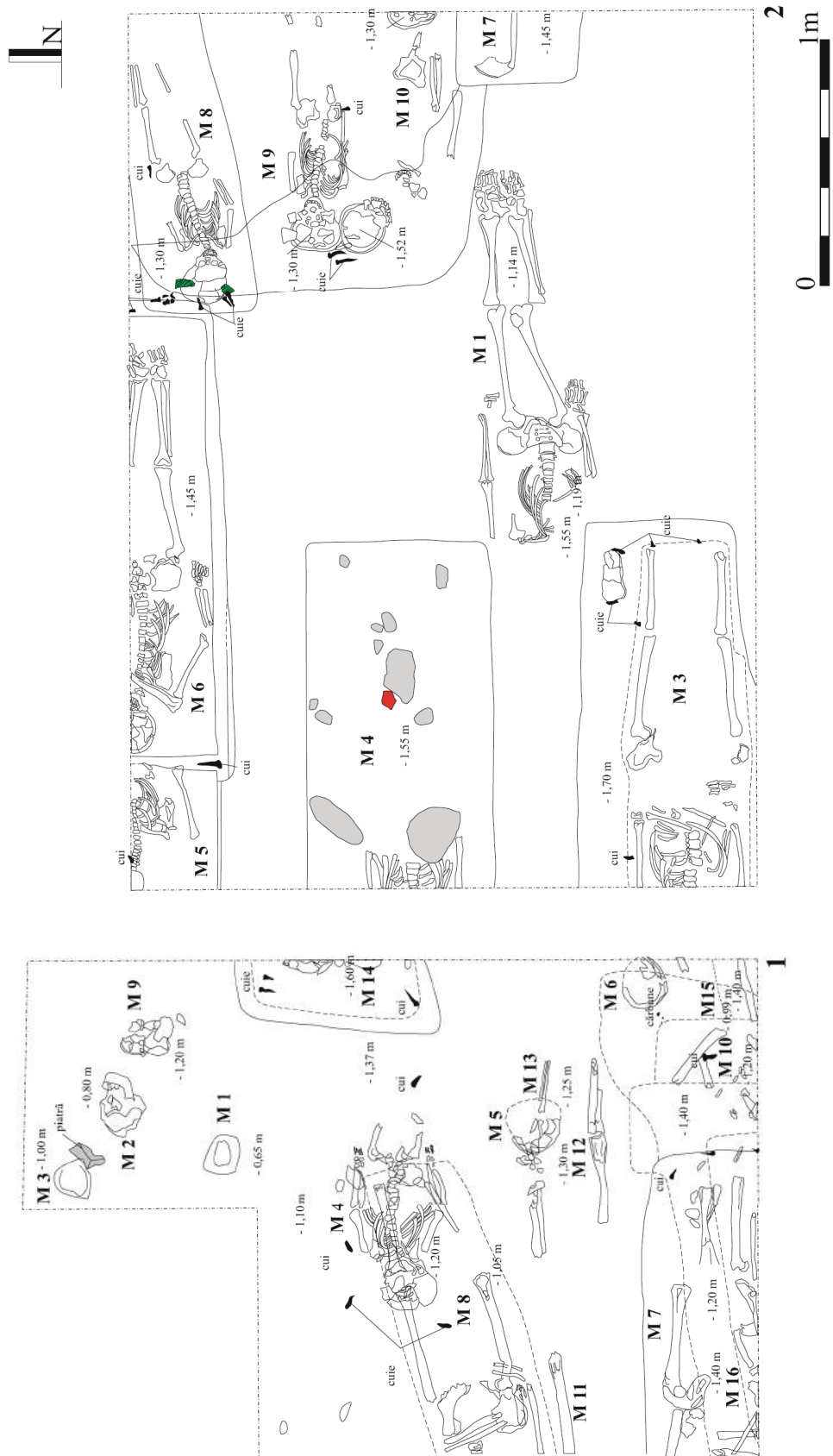

1

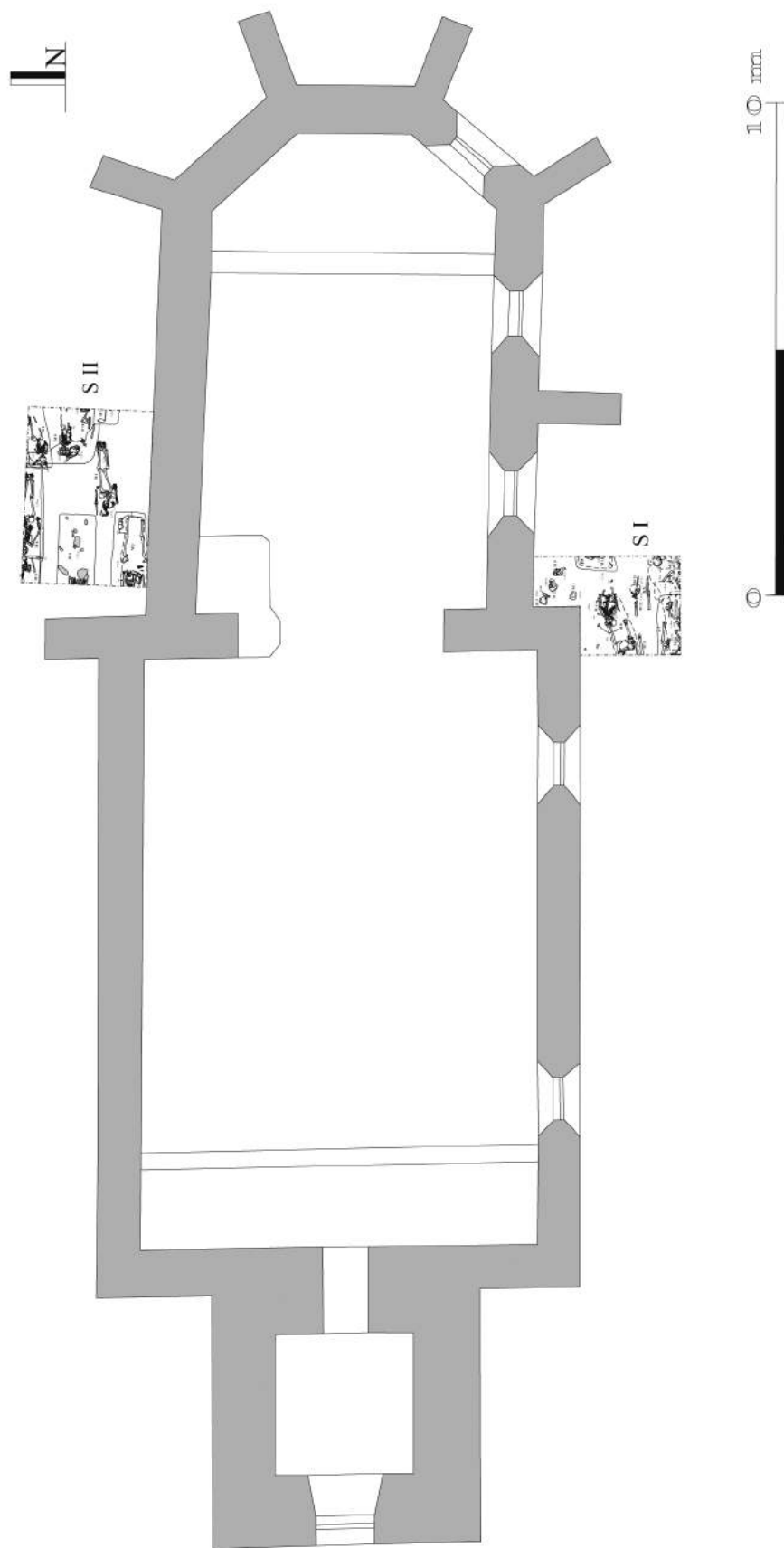

2

Planșa 1. 1. Tăuții Măgherauș în prima ridicare topografică iozefină realizată între 1764-1785; 2. Vedere generală a bisericii reformate din Tăuții Măgherauș.

Planșa 2. Biserica reformată din Tăuții Măgherauș. 1. Planul general al S I/2009; 2. Planul general al S II/2009.

Planșa 3. Biserica reformată din Tăuții Măgherăuș. Planul general al săpăturilor.

Planșa 4. Biserica reformată din Tăuții Măgherauș. 1. Profilul nordic al S I/2009; 2. Profilul vestic al S I/2009.

Plansa 5. Biserica reformată din Tăuții Măgherăuș. 1. Profilul estic al S I/2009; 2. Profilul sudic al S II/2009.

1

2

3

4

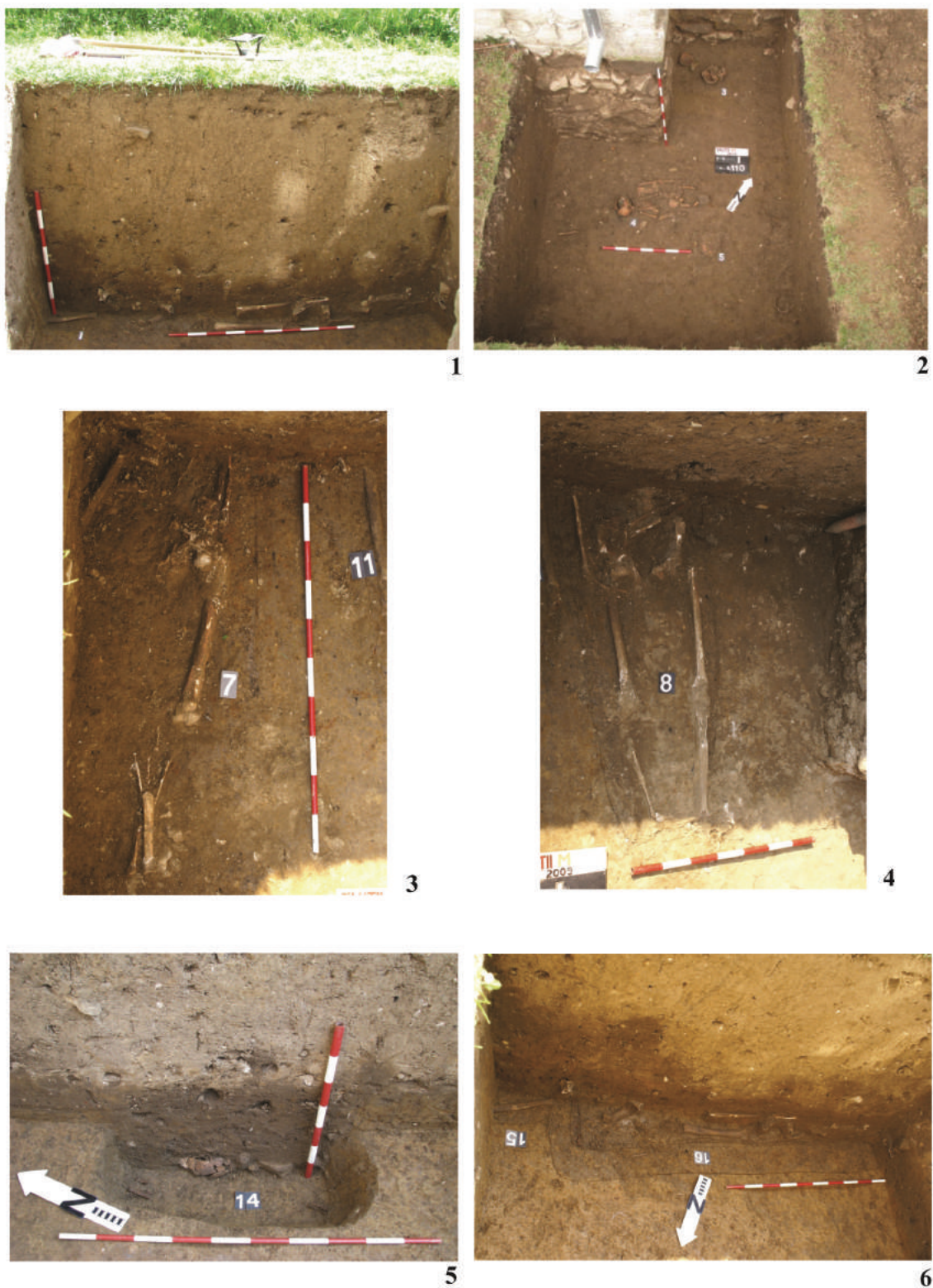

5

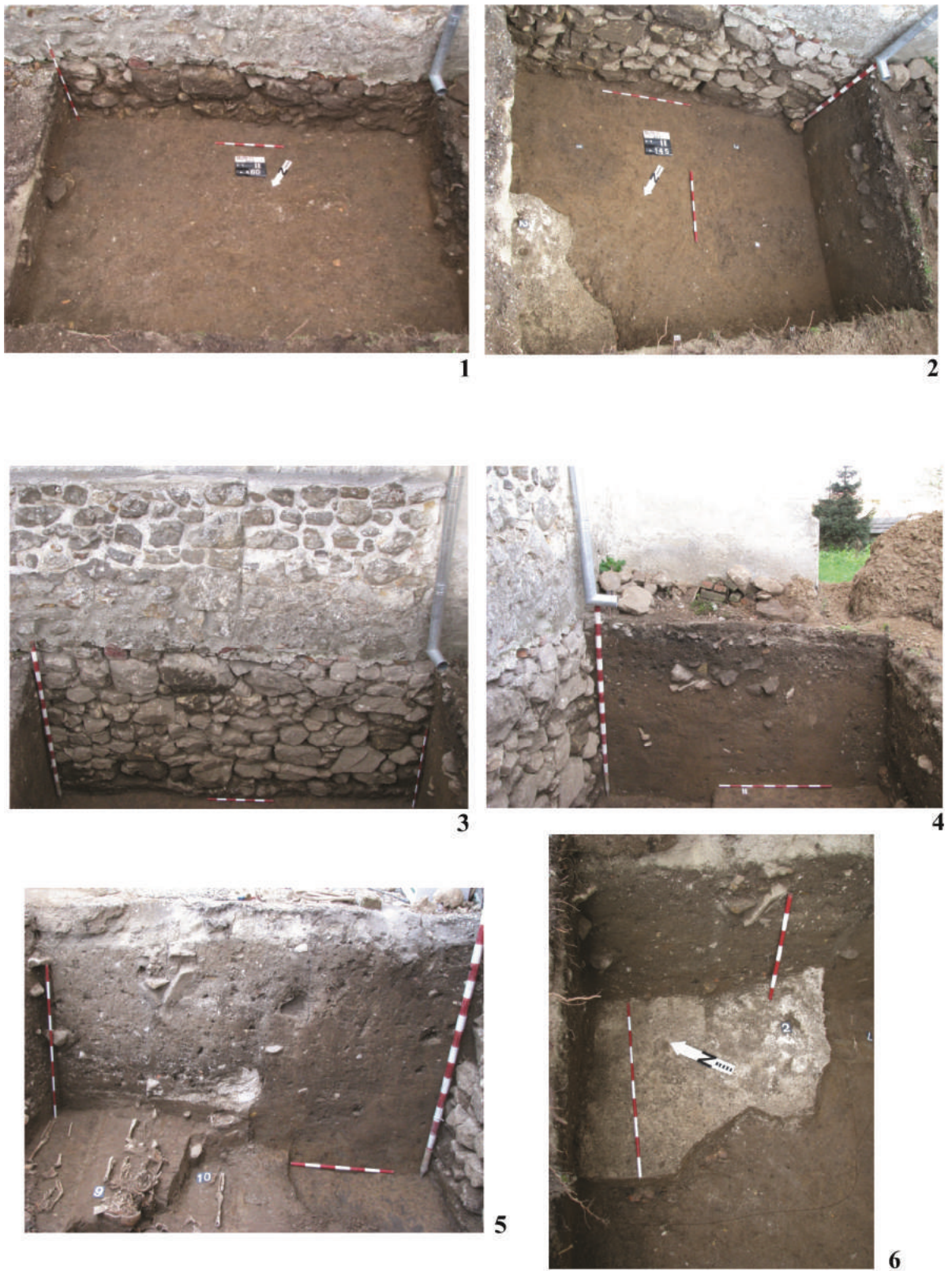

6

Planșa 6. Biserica reformată din Tăuții Măgherauș. SI/2009: 1. Vedere dinspre sud; 2. M3 și M4; 3. Profilul nordic al secțiunii; 4. Profilul vestic al secțiunii; 5. Fisura între elevația navei și a corului; 6. Fisura între fundația navei și a corului.

Planșa 7. Biserica reformată din Tăuții Măgherăuș. SI/2009: 1. Profilul sudic; 2. M3, M4 și M5; 3. M 7 și M11; 4. M8; 5. M14; 6. M15 și M16.

Planșa 8. Biserica reformată din Tăuții Măgherauș. SII/2009: 1. Vedere dinspre nord; 2. Vedere dinspre nord-est; 3. Profilul sudic al secțiunii; 4. Profilul vestic al secțiunii; 5. Profilul nordic al secțiunii; 6. Stratul de var turnat deasupra M8, M9 și M10.

1

2

3

4

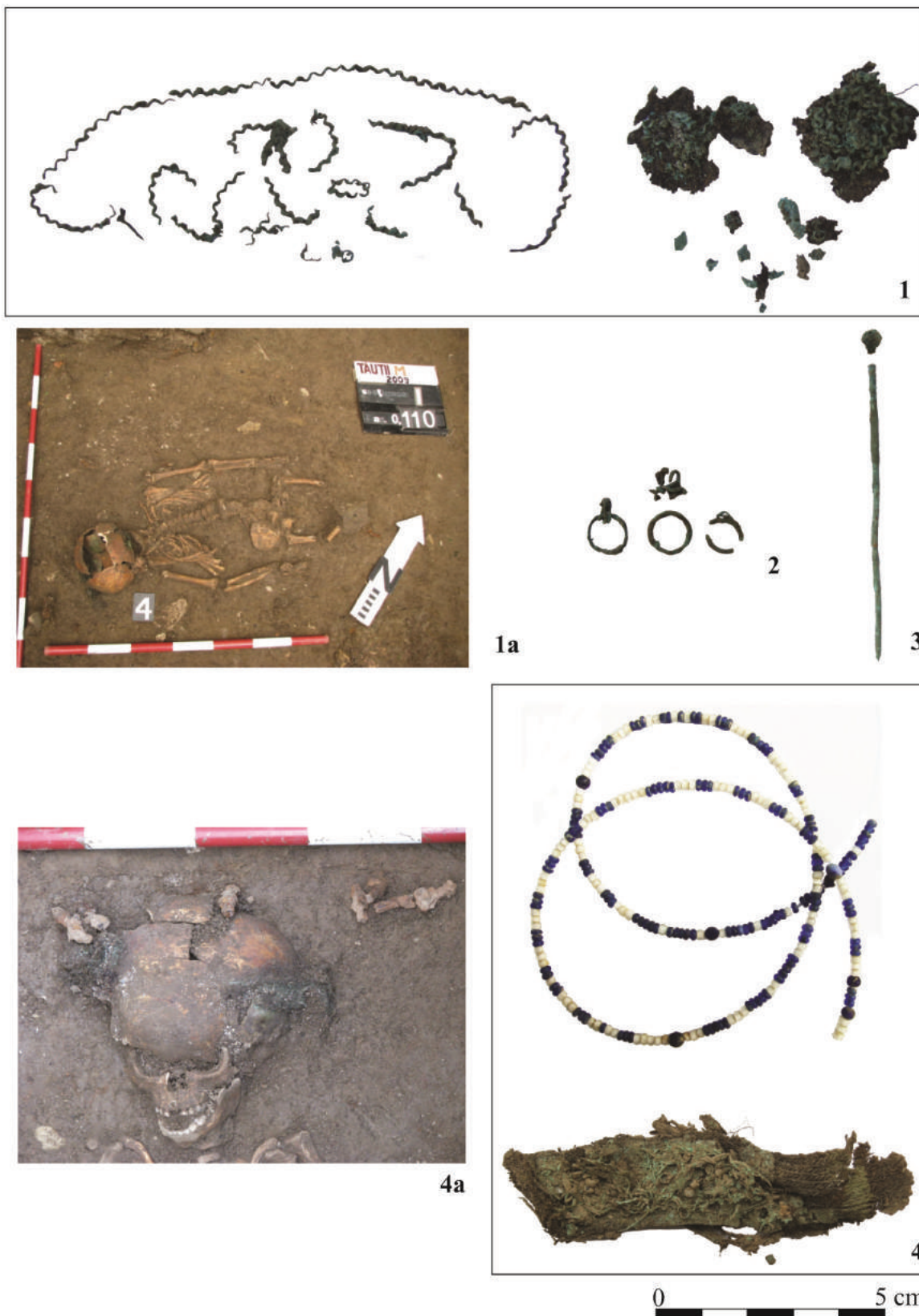

5

6

Plansa 9. Biserica reformată din Tăuții Măgheraș. SII/2009: 1. M1; 2. M3; 3. M4; 4. Vedere generală asupra M3, M4, M5 și M6; 5. Stratul de var turnat deasupra M8, M9 și M10; 6. M8, M9 și M10.

Planșa 10. Biserica reformată din Tăuții Măgherauș. 1. Bentița (M4/SI); 1a. M4/SI; 2. Verigi cu închizătoare moș și babă (M3/SII); 3. Ac de voal (M6/SII); 4. Bentița cu mărgeluțe (M8/SII); 4a. Detaliu cu M8/SII.

Prescurtări bibliografice - Bibliographische Abkürzungen - Bibliographical abbreviations

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ActaMN	Acta Mvsei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Mvsei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Zalău
AnBan	Analele Banatului. Muzeului Banatului, Timișoara
Apulum	Apvlvm. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények. Magyar Tudományos Akadémia. Archaeologiai Bizottság, Budapest
AS	Acta Siculica. Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe / Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
BAM	Brvkenthal Acta Mvsei. Muzeul Național Brukenthal, Sibiu.
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BiblMarm	Bibliotheca Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
BMN	Bibliotheca Mvsei Napocensis. Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj Napoca
BUA	Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918”, Centrul de Cercetări Pre- Și Protoistorice, Alba Iulia
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Crisia	Crisia. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea
CronCercArh	Cronica cercetărilor arheologice. Ministerul Culturii, Institutul Național al Patrimoniului, București
Dacia / Dacia N.S.	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
DolgSzeg	Dolgozatok a Szegedi Egyetem Régiségtudományi intézetéből, Szeged / Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged
EM	Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár / Societatea Muzeului Ardelean, Cluj Napoca
FolArch	Folia Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Múzeum, Budapest

Godišnjak Sarajevo	Godišnjak. Akademija Nauka i Umjetnosti Borne i Hercegovine, Sarajevo
Jahresschr.mitteldt.Vorgesch	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Deutscher Verlag der Wissenschaften for Landmuseum für Vorgeschichte, Halle / Berlin
JSA	Journal of Social Archaeology. SAGE Publications, London / Thousand Oaks / New Delhi
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Anthropologische Gesellschaft in Wien, Wien
Marmatia	Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
MittArchInstUngAkad	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften / Régészeti Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta
Molnár István Múz	Molnár István Múzeum Kiadványai. Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr / Muzeul Molnár István, Cristuru Secuiesc
MuzNaț	Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României, București
OH	Opuscula Hungarica. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München / Stuttgart
RevBistriței	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
RevMuz	Revista Muzeelor. Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală, București
Sargetia	Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SCIV (A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie). Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
StCom Caransebeș	Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș, Caransebeș
StudArch	Studia Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
ŠtudZvesti	Študijné Zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Mvsei Sabasiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Național Român de Tracologie, București. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
Tibiscum	Tibiscvm. Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, Caransebeș
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timișoara

TT	Történelmi Tár. Magyar Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia. Történelmi Bizottság, Budapest
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
Ziridava	Ziridava (1-25). Complexul Muzeal Arad, Arad
Ziridava StArch	Ziridava Studia Archaeologica (26-). Complexul Muzeal Arad, Arad

